

יהדות בלי דתיים, מזרחים וימניים

1

"למודרניות היהודית אופייניים פלורליזם ומורכבות", כותב ירמיהו יובל, העורך הראשי של "זמן יהודי חדש". "למצב היסוד היהודי המודרני אופייני שאין עוד דגם אחד ויחיד שלפיו ניתן להיות יהודי", ולכן "אין עוד משמעות, בעיני, להבחנה הישנה בין יהודי 'מתבולל' לשאינו מתבולל. אין בזמננו אדם חושב שאינו מתבולל מבחינות שונות, כיוון שיש לו מעגלים רבים, מקצתם מנוגדים, של זיהוי עצמי ונאמנות חלקית".

כלומר, עד העידן המודרני לא התאפיינה התרבות היהודית בפלורליזם ובמורכבות. עד העידן המודרני היה דגם אחד ויחיד שלפיו ניתן להיות יהודי. עד העידן המודרני היה ליהודים מעגל-זהות אחד ויחיד, אטום להשפעות זרות.

זה הרציונל של "זמן יהודי חדש". ניסוח אחר שלו מתנוסס על גב כריכותיהם של חמשת הכרכים: "בשתי מאות השנים האחרונות נוצרה תרבות יהודית חדשה, שופעת ורב-תחומית, שאופייה מודרני וחילוני בעיקרו. זוהי יצירה תרבותית שלא ניתן למצות אותה בתוך הגדרה יחידה, ונפגשים בה מקורות יניקה יהודיים, העושר של תרבות העמים, והחוויה הישראלית בחתך רחב".

כלומר, נפל דבר. עד לפני מאתיים שנה לא היתה התרבות היהודית שופעת ורב-תחומית. עד לפני מאתיים שנה אפשר היה למצות אותה בהגדרה יחידה. עד לפני מאתיים שנה לא נפגשו בה מקורות יניקה יהודיים והעושר של תרבות העמים. רק כשנעשתה חילונית בעיקרה, היא נעשתה שופעת ורב-תחומית, בלתי ניתנת למיצוי בהגדרה יחידה, ופתוחה לעושרן של תרבויות אחרות.

האם ירמיהו יובל, או מי שניסח את גב הכריכה, מסוגל "למצות בהגדרה יחידה" את התרבות היהודית הקדם-מודרנית? האם התרבות היהודית של תור הזהב בספרד, למשל, ניתנת למיצוי בהגדרה יחידה? הרי היא כללה ענפי יצירה הלכתיים, פילוסופיים, מיסטיים, ספרותיים ומדעיים – אותם "מעגלים רבים, מקצתם מנוגדים, של זיהוי עצמי ונאמנות חלקית" שירמיהו יובל מאפיין באמצעותם את היהדות המודרנית. האם איש הלכה, פילוסוף ערבי-אריסטוטלי ורופא-חצר כמו הרמב"ם, או פרשן מקרא מהפכני, משורר, אסטרונום, אסטרוולוג ואיש העולם כמו ר' אברהם אבן-עזרא, פעלו בקלת אמותיה של תרבות מסתגרת וקופאת על שמריה?

וספרד המוסלמית היתה רק אחת מזירות התרבות היהודית בימי הביניים. בספרד הנוצרית נכתב "ספר הזוהר". בבבל ובשאר ארצות הח'ליפות העבאסית, בצד ההגמוניה של ה"גאונים" וכנגדה, התפשטה תנועת הקראים. בתוניסיה פעלו במאה העשירית אנשי אשכולות כגון הרופא והפילוסוף יצחק בן שלמה ישראלי ותלמידו דוֹנֶשׁ אבן-תָּמִים, המתמטיקאי והאסטרונום. בחבל הריין, תחת השפעתן של תרבות המנזרים הנוצרית והתרבות העממית הגרמנית על סיפורי השדים, הערפדים ואנשי הזאב שלה, התגבשה חסידות אשכנז. הטרוגניות לא חסרה אז לתרבות היהודית.

לא אז ולא אי פעם. התרבות הירושלמית של תקופת הבית הראשון דגלה במונותיאיזם, בתיאוקרטיה ובריכוז הפולחן, וקידשה לפיכך את בית דוד, את מעמד הכוהנים ואת הקנאות הרצחנית (ויאמר משה אל שופטי ישראל: הרגו איש אנשיו הנצמדים לבעל-פעור"; "ויורידם אליהו לנחל קישון וישחטם שם"), ואילו התרבות הצפון-ישראלית דגלה במיזוג תרבויות, ולפיכך התירה ואף עודדה נישואי תערובת וייבוא של אלים ומנהגים נוכריים. שתי התרבויות כאחת ניזונו, שלא לומר עוצבו מלכתחילה, ממגעיהן עם תרבויות מסופוטמיה ופניקיה, פלשת ומצרים, ארם וערב. ושתייהן כאחת היו דינמיות ועתירות ויכוחים לא פתורים, כפי שעולה בבירור ממגילת רות, שהשתיה דווקא את בית דוד על נישואי תערובת, או מהניגוד המביך בין תפיסת הנביא כאיש מוסר מיוסר כדוגמת ירמיהו לבין תפיסתו כמכשף מפחיד, כמו בסיפור על אלישע שהצמיח במבטו את פרחי בית-אל שלעגו לקרחתו, "ויקללם בשם ה' ותצאנה שתיים דובים מן היער ותבקענה מהם ארבעים ושני ילדים". תרבות הומוגנית? לא דובים ולא יער.

ואחרי שיבת ציון עשו פה משהו הומוגני? תקופת הבית השני התאפיינה, כידוע, בהטרונגניות שכונתה בדיעבד "שנאת חנם". ארץ ישראל הפרסית, ההלניסטית והרומית נלאתה לשאת את המתחים בין הצדוקים לפרושים לאיסיים למתייוונים לסיקריקים לשומרונים לנוצרים הראשונים - ומחוץ לארץ ישראל, צפונה ונגבה וקדמה וימה, נוצרה אז הפזורה היהודית הרב-לשונית והרב-תרבותית שהיא הווייתנו עד היום. מאז חורבן שומרון בידי האשורים בשנת 722 לפנה"ס וחורבן ירושלים בידי הבבלים בשנת 586 לפנה"ס, "יש עם אחד מפוזר ומפורד בין העמים", כדברי המן.

בירושלים של שלהי תקופת הבית השני התגוררו יהודים "מכל עם ועם אשר תחת השמים", לפי עדותו של אחד מתלמידי ישו (מעשי השליחים ב 5): יהודים מקפדוקיה, מפונטוס, מפריגיה, מפמפיליה (חבלים שונים של תורכיה דהיום), יהודים מ"מחוזות לוב הסמוכים לקיפניה", יהודים מאיפה לא, שדיברו איש איש בשפת ארץ מוצאו. כשישעיהו מתנבא על קיבוץ גלויות, הוא מונה בין תפוצות ישראל את אשור, מצרים, פתרוס (מצרים הדרומית), כוש (סודן או אתיופיה), עילם (שברמת איראן), שנער (בבל), חמת (שבצפון סוריה) ואיי הים. מפה עולמית זו של הפזורה היהודית, שכל הנראה נתחבה לפיו של הנביא בידי סופר מקראי שחי בתקופת הבית השני, היא תעודת הלידה של הזהות היהודית, שנעשתה פלורליסטית ומורכבת, לפי ירמיהו יובל, רק בעידן החילוני המודרני. פיצולו של העולם היהודי בתקופה ההלניסטית ובתקופה הרומית היה לא רק לשוני, גיאוגרפי ואתני. הוא היה גם, וזה העיקר, פיצול דתי. "לפנינו עולם יהודי מפוצל משני עברי הים התיכון", כדברי אריה אֶדְרְעִי ודורון מנדלס ("קשת החדשה", גיליון 20), עולם יהודי שבו "כל צד אינו יכול לשמוע או לקרוא את הקורפוס הנגדי".

ליהודים היו דתות יהודיות, לא דת אחת. כל מפעלות חז"ל - התורה שבעל פה על גיבושה העצומים במשנה ובתלמודים, המדרשים, ההגדה של פסח, תפילות הימים הנוראים ושאר התפילות והפיוטים שבסידור - היו חסומים בפני יהודי המערב דוברי היוונית, שלא ידעו עברית וארמית, ואילו כתבים יהודיים-יווניים שנכללו בקאנון כתבי הקודש של קהילות המערב, כגון ספרי המכבים, הוחרמו על ידי חז"ל, שסיווגו אותם כ"ספרים חיצוניים". והגיעו הדברים לכדי כך שבשנת 553 לספירה חוקק הקיסר יוסטיניאנוס, לבקשתם של יהודי המערב, חוק שאסר על לימודה של המשנה, "שכן אינה כלולה בספרי הקודש, והיא לא נמסרה ממעל בידי הנביאים, אלא היא המצאה של אנשים שהרבו פטפוט ממקור ארצי בלבד, ואין בהם מאומה מן האלוהי".

"אנשים שהרבו פטפט ממקור ארצי בלבד, ואין בהם מאומה מן האלוהי" - הווה אומר: בעיני יהודי המערב, חז"ל היו חילונים. הם חילנו את היהדות כשהעמידו את התורה שניתנה בסיני על התורה שבעל פה, שלא בשמים היא.

ושוב: מתי היה אחרת? נביאים שגימדו את חשיבותו של פולחן הקורבנות ("כי חסד חפצתי ולא זבח") היו חילונים מנקודת ראותם של הכוהנים. הרמב"ם חילן את היהדות ברציונליזיות שלו לטעמי המצוות ובסטריליזציה ("שלילת התארים") של אלוהים, כפי שטענו נגדו ר' חסדאי קרשקש ור' יוסף אלבו. המקובלים חילנו את היהדות כשזנחו את סיפור הבריאה המקראי לטובת התיאוריה של פלוטינוס בדבר נביעתו הספונטנית המתמדת של היש מן האין, וכשהעניקו לקב"ה שכינה להתייחד איתה כדרך שהבעל התייחד עם עשתורת.

אבל ירמיהו יובל וחברי מערכת "זמן יהודי חדש" אינם יכולים להשלים עם העובדה שיהדות היתה מאז ומעולם תרבות הטרוגנית ודינמית, שניזונה מאז ומעולם ממגעיה עם תרבויות שכנות וממהפכות פרשניות חילוניות לשעתן. הם חייבים לספר לעצמם ולנו שהיהדות היתה דת עד שהפכה לתרבות בזכות חילונים מודרניים כמוהם.

2

האנציקלופדיה מומנה על ידי הנדבן פליקס פּוֹזֶן, שהשתתף עד כה, בין השאר, במימונה של "מית" ר - מכללה ליהדות כתורות". בראשות מית"ר עמד במשך העשור החולף יאיר צבן, שהציע לפוזן להוציא לאור "אנציקלופדיה של התרבות היהודית בעידן המודרניזציה והחילון", כדבריו בעמוד הראשון של "זמן יהודי חדש". מה הניע אותו? "סברתי כי ראוי שהציבור המגדיר עצמו כחילוני ילמד מהי משמעותה של החילוניות".

אנציקלופדיה לחילונים, על משמעותיה של החילוניות: זה מה שצבן הציע לפוזן, וזה מה שפוזן שמח לממן. ב-2006 פירסם פוזן מאמר בספר "התרבות היהודית החילונית" בעריכת יעקב מלכין (מייסד מית"ר ומחבר הספרים "במה מאמינים יהודים חילונים" ו"יהדות ללא אל"), ובו בישר שבקרוב תצא בכספו "אנציקלופדיה של היהדות החילונית", כהגדרתו.

האנציקלופדיה המובטחת רואה אור במסגרת "ספריית פוזן לתרבות יהודית", וכותרת המשנה שנתנו לה עורכיה היא "תרבות יהודית בעידן חילוני". "תרבות יהודית" - כלומר, לאו דווקא חילונית. אבל האם זו אכן עמדתם של העורכים? ירמיהו יובל מסביר במבוא שהאנציקלופדיה נועדה לסקור את "יצירת רקמתה של התרבות החילונית היהודית ברבע האלף האחרון", ובהזדמנות זו הוא מסנגר על החילוניות מפני משמיציה הדתיים: "האינטרס החילוני הנערץ בעולם הזה אינו חומרי או תועלתני גרידא", והפעלתנות החילונית "אינה מכוונת אך ורק לרכישת מושאים חיצוניים - נכסים, עוצמות, כיבודים והכרה חברתית". דוד שחם, העורך הכללי, מודיע לקורא שהאנציקלופדיה תעזור לו למצוא תשובה לשאלה "במה אני יהודי אם איני מקיים מצוות?", ומכאן שהאנציקלופדיה מיועדת לחילונים התוהים על יהדותם, לא ליהודים (חילונים, מסורתיים, דתיים או חרדים) התוהים על תרבותם. ויאיר צבן, במסתו החותמת את האנציקלופדיה (גירסה קודמת שלה הופיעה בכותרת "יהודי חילוני לא מבויש" בספר "אנו היהודים החילונים" בעריכת דדי צוקר), כותב ש"החילוניות מייצגת לא ריקות אלא דווקא מלאות מתחדשת של חיי הרוח והחברה".

ברור אפוא מדבריהם של שלושת העורכים הבכירים שאין זו אנציקלופדיה לתרבות יהודית אלא אנציקלופדיה ליהדות חילונית; אנציקלופדיה שנועדה להציג את עגלתה המלאה של החילונית. דא עקא, שעגלתה של התרבות היהודית המודרנית מלאה הוגים ויוצרים דתיים, דתיים לשעבר ודתיים במובן הנפשי-רליגינזי. פנתיאון ההגות היהודית המודרנית אינו יכול שלא לכלול הוגים דתיים כמו הרב קוק, הרי"ד סולובייצ'יק, ליאו בק וישעיהו ליכוביץ', והוגים רליגינזיים כמו פרנץ רוזנצווייג, א"ד גורדון, מרטין בובר, הוגו ברגמן ועמנואל לוינס. ופנתיאון הספרות היהודית המודרנית אינו יכול שלא לכלול סופרים ומשוררים דתיים כמו הרמח"ל, ר' נחמן מברסלב ועגנון, או סופרים ומשוררים בוגרי ישיבות כמו מנדלי, יל"ג, ביאליק, ברדיצ'בסקי, ברנר וגנסין, או סופרים ומשוררים רליגינזיים כמו קפקא, אצ"ג, אמיר גלבוש ויונה וולך. אדרבא, כמעט כל ההגות היהודית המודרנית החשובה והמעניינת באמת, ומרבית הספרות היהודית המודרנית הגדולה באמת (נחזור: ביאליק, קפקא, עגנון, אצ"ג), נוצרה בידי יהודים דתיים, או חניכי בית הכנסת ובית המדרש, או בעלי עמדה נפשית רליגינזית.

מנחם בריקנר, עורך המדור המוקדש להגות היהודית המודרנית, יודע זאת היטב. לכן כלל ברשימת האישים של המדור את ההוגים הדתיים שצוינו לעיל, ונוספים. "דווקא מי שלא ראו בזהות היהודית זהות שכמו נתונה בקופסה, מוגדרת אחת ולתמיד על ידי 'עיקרים' אלה או אחרים, אלא ראו בה זהות שבהתהוות מתמדת פתוחה לשינויים", הוא כותב, "דווקא הם הכירו באחריותם כלפי העתיד היהודי. הם גם שירתוהו בנאמנות, ביוצרים כל מה שהוא חדש בהווה היהודית ובתרבות היהודית של מאתיים השנים האחרונות".

נכון מאוד. אבל אם בריקנר צודק, מה יהא על הרצינול של "זמן יהודי חדש"? הרי כשבריקנר מדבר על אלה שראו את היהדות כ"זהות שבהתהוות מתמדת פתוחה לשינויים", ושחידשו את פניה במאתיים השנים האחרונות, הוא מתכוון מן הסתם לכל הוגיה ויוצריה, לאו דווקא לחילונים שביניהם. במילים אחרות: אם האנציקלופדיה נועדה לעסוק בתרבות היהודית המודרנית על כל זרמיה, הרי שאין היא מיועדת רק לחילונים, ואם אינה מיועדת רק לחילונים, לא הגון שתיערך רק בידי חילונים; לא הגון, לא רציני ולא מעניין. ומאידך גיסא, אם האנציקלופדיה נועדה לעסוק ב"יהדות החילונית", כדברי פליקס פוזן, הרי שלא רלוונטיים לה כל ההוגים הדתיים והרליגינזיים שבריקנר שייך בה. מילא ההוגים הדתיים והרליגינזיים - מדורים שלמים באנציקלופדיה הזאת אינם רלוונטיים לתכליתה המוצהרת.

מה עושה כאן, למשל, רוב המדור "זיכרון, מיתוס והיסטוריה", המוקדש לנושאים כמו "נשים זרות בתנ"ך", "הזרמים והמחלוקות בתקופת הבית השני", "התהוותה של היהדות הרבנית" ו"יהודים ונוצרים בימי הביניים"?

מה עושה כאן רוב המדור "תנועות לאומיות וחברתיות", המוקדש לנושאים כמו "מעורבות יהודית בפוליטיקה הליברלית בצפון אמריקה עד 1945", "השמאל היהודי בקיסרות האוסטרית" ו"נשים יהודיות בגל הראשון של הפמיניזם בעולם"?

מה עושה כאן המדור "החברה הדתית מול החילון והמודרנה"?

מה עושה כאן המדור "יהודים ולא יהודים בזמן החדש", המוקדש לנושאים כמו "נוצרים ציונים", "גישות איסלאמיות בנות ימינו ליהדות, יהודים וישראל", "הפתרון הסופי", "חסידי אומות העולם בתקופת השואה" ו"מכחישי השואה"?

ומה עושים בה, אם אינה אנטישמית, מאמרים על "יהודים במדע וברפואה" ועל סוציאליסטים ממוצא יהודי כמו קרל מרקס, פרדיננד לסל, רוזה לוקסמבורג, ליאון טרוצקי, אוטו באואר, ליאון

בלום ופייר מנדס-פראנס? אם "תרבות יהודית", חילונית או אחרת, היא מה שיהודים יוצרים בתור יהודים ולמען יהודים – איך שייך לה קרל מרקס? איך שייכות לה "נשים יהודיות בגל הראשון של פמיניזם בעולם"? איך שייך לה לדוויג זמנהוף, ממציא שפת האספרנטו? אף אחד מן הנושאים והאישים הללו אינו רלוונטי לאנציקלופדיה שנועדה לסקור, כדברי העורך הראשי, את "יצירת רקמתה של התרבות החילונית היהודית" ולספק לקוראה, כדברי העורך הכללי, תשובות לשאלה "במה אני יהודי אם אני מקיים מצוות" – ודווקא נושאים ואישים המתבקשים מאוד לעניינה נעדרים ממנה משום מה. אבל תכף נבין מדוע.

3

"בחרנו בכינוי 'מבט אנציקלופדי' כדי להבדיל בינו לבין אנציקלופדיה רגילה", מסביר העורך הכללי, ואילו העורך הראשי מדבר לסירוגין על "אנציקלופדיה", "חיבור אנציקלופדי", "מפעל אנציקלופדי" ו"מבט פנורמי". הואיל וזו לא בדיוק אנציקלופדיה, היא פטורה מכיסוי מלא ככל האפשר של תחום עניינה, וחופשייה "לדגום" בלבד, כדברי העורך הכללי, נושאים ואישים חשובים בעיני עורכיה. נעבור אפוא שוב על פנתיאון "ההגות היהודית המודרנית", ונחפש למשל את נחמן קרוכמל (רנ"ק), מחבר "מורה נבוכי הזמן" שביאליק הגדירו כספר ההגות היהודי החשוב ביותר בעת החדשה. אין רנ"ק. הוא לא די חשוב בעיני עורך המדור, או בעיני העורך הכללי, או הראשי. ומה עם ביאליק עצמו, מנסח מצעה של התרבות העברית? אין ביאליק במדור ההגות. אין גרשם שלום, ההיסטוריוסוף המעמיק ביותר של חזונות הגאולה היהודיים והציוניים. אין אברהם יהושע השל, התיאולוג הגדול של החוויה הדתית.

אבל יש חנה ארנדט. הבנאליות של האופנה. "מעטים הוגי המאה ה-20 שהשפעתם היתה גדולה יותר מזו של חנה ארנדט", מתלהבת עדית זרטל, והגזמתה אינה פראית, כמסתבר, בעיני עורך המדור ובעיני העורך הראשי, אף ששניהם פרופסורים לפילוסופיה. זאת ועוד: מאחר שלדעת זרטל ולדעת עורכיה אי אפשר להגזים בחשיבותה של חנה ארנדט, לא מוגזם לייחד ערך גם לברנאר לזאר, עיתונאי יהודי צרפתי שפעל למען דרייפוס ומת "בווד ונשכח, הן מלב ידידים הן מלב יריבים", כניסוחה של זרטל. תשאלו: אם הוא כל כך לא חשוב, אז למה הוא חשוב? בסוף הערך שכתבה עליו, זרטל מסבירה: "מי שתרמה יותר מכל אחד אחר להפיח חיים ברעיונותיו ובכתביו הנשכחים של לזאר היתה הפילוסופית חנה ארנדט (ר' ערך במדור זה), שערכה ופירסמה מאמרים שלו בתרגום לאנגלית, והושפעה ממנו מאוד". כלומר, הערך על לזאר הוא עוד ערך על ארנדט.

ואם לדגום עוד דגימה: חנן חבר, מחבר הערך "ספרות ישראלית", פותח אותו, איך לא, באנטון שמאס, כשם שאת חטיבת המסות שהוזמנו מסופרים וממשוררים למדור "העברית ולשונות היהודים" פותח, איך לא, המשורר סמיח אל-קאסם (המצהיר במסתו שאינו כותב שירה בעברית). אין טעם להעיר לחנן חבר שאנטון שמאס לא פירסם עמוד אחד של ספרות עברית מאז "ערבסקות" (1986), ושהוא היגר מזמן למישיגן. בשביל חבר, שמאס היה ונשאר סופר שאין עורך לישראליותו, לגדולתו ולחשיבותו. עובדה: "בצד יצירתו המקורית עסק שמאס גם בתרגום יצירותיו של אמיל חביבי לעברית", ו"מפעל זה הוא גולת הכותרת בתהליך מתמשך של חדירת הספרות הפלסטינית לקאנון של הספרות הישראלית". ה"תהליך המתמשך" הזה "מערער את היהודיות של קאנון הספרות

הישראלית", מתמוגג חבר, ואין טעם להעיר לו ש"חדירת הספרות הפלסטינית לקאנון של הספרות הישראלית" מתרחשת רק בחלומותיו הפוסט-ציוניים. אין טעם להעיר לו - אבל איפה העורך הכללי או הראשי של "זמן יהודי חדש: תרבות יהודית בעידן חילוני", הרואה אור במסגרת "ספריית פוזן לתרבות יהודית"?

12 עורכים ו-217 כותבים השתתפו בפרויקט האנציקלופדי הזה. לא כולם פוסט-ציונים כעדיית זרטל וחנון חבר, אבל כמעט כולם חילונים אנשי שמאל. איש מרצ יזם את הפרויקט, ניהל אותו וערך את המדור על מדינת ישראל, וקשה לשער שהעורך הראשי או העורך הכללי או מישהו מבין עורכי המדורים הצביע אי פעם ימינה מהעבודה. כל העורכים אשכנזים. רוב הכותבים אשכנזים. ישראלים אשכנזים חילונים אנשי שמאל. האם ראוי לסקור ולפרש - לא כל שכן לדגום - את התרבות היהודית המודרנית רק מנקודת ראותם של ישראלים אשכנזים חילונים אנשי שמאל? "למודרניות היהודית אופייניים פלורליזם ומורכבות", כותב, כזכור, העורך הראשי. לכמה פלורליזם ומורכבות אפשר לצפות כאן?

"המהלך כיום ברחובות מאה שערים מקבל את הרושם כי לפחות שלושה מחמישה חומשי תורה הוקדשו להוראת דרכי הלבוש של היהודי", כותב בלעג יוסף דן, עורך המדור על החברה הדתית. לכמה פלורליזם ומורכבות אפשר לצפות ממערכת המסמיכה חילוני לערוך את המדור על החברה הדתית?

מה שמחזיר אותנו לשאלה: מה בכלל עושה מדור כמו "החברה הדתית מול החילון והמודרנה" באנציקלופדיה שעניינה היהדות החילונית? ובכן, מדור אנתרופולוגי זה עושה באנציקלופדיה מה שעושים בה שאר המדורים שאינם רלוונטיים לתכליתה המוצהרת: הוא עוזר להתפיה קובץ מאמרים על יהדות חילונית לכדי אנציקלופדיה בחמישה כרכים. אם לומר זאת בסגנונו של עורך המדור: המדפדף ב"זמן יהודי חדש" מקבל את הרושם כי לפחות שלושה מחמשת כרכיו עוסקים בענייניהם השונים והמשונים כי אין הרבה מה לספר על היהדות החילונית. סיפורה של התרבות היהודית המודרנית, לא סיפורה של היהדות החילונית, הוא זה המצדיק היקף אנציקלופדי - ואיך יסופר בהיקף אנציקלופדי בלי דתיים, בלי מזרחים ובלי ימניים בצוות העורכים?

מאחר שמוטב לא לשרבב תרעומת מגדרית אם אין לה נגיעה ממשית לתחום עניינו של הפרויקט הנדון, נעלים עין מכך ש-11 מ-12 עורכי האנציקלופדיה הם גברים. לעומת זאת, קשה להעלים עין מכך שעשרה מהם ישראלים. זו אנציקלופדיה על התרבות החילונית היהודית, לא על התרבות החילונית הישראלית, ומותר לצפות לפיכך, אם לא לייצוג שוויוני, לפחות לייצוג כלשהו של יהדות ארצות הברית, צרפת ורוסיה - התפוצות העיקריות. והנה, שני חברי המערכת הלא-ישראלים היחידים, שניהם קנדים. אחד מתפוצת טורונטו, השני מתפוצת מונטריאול. פלורליזם.

כואב לחשוב על ההזדמנות שהוחמזה כאן. נדמיין לעצמנו שולחן עגול שסביבו יושבים פרופ' ירמיהו יובל, הסופרת סינתיה אוזיק, הרב עדין שטיינזלץ, המשוררת וחוקרת המיסטיקה היהודית פרופ' חביבה פדיה, הפילוסוף אלן פינקלקראוט, אירינה ורובל-גולובקינה, עורכת הרבעון "זרקאלו", פרופ' סמי סמוחה, חוקרת ספרות היידיש פרופ' רות וייס מאוניברסיטת הרווארד והרב יואל בן-נון, ונקבל את הפרויקט היהודי שלא בוצע ולא יכול להתבצע בידי יהודים שאינם פלורליסטים.

המחסור בפלורליזם בולט במיוחד במדור ה"ספרויות והאמנויות", בעריכתם של דן מירון וחנון חבר, מן הטעם הפשוט שמירון כתב לבדו את רוב הערכים הנרחבים של המדור. מדובר במדור החשוב ביותר בפרויקט כולו: המדור המוקדש להגדרת התרבות היהודית המודרנית ולהגדרת המודרניזם עצמו, לסקירת הספרות היהודית המודרנית ולסקירת הספרות העברית המודרנית, לסקירת ספרות

ההשכלה העברית ולסקירת הספרות הארצישראלית. והנה, מירון כתב לבדו על כל אלה, וגם על המודרניזם בתיאטרון העברי, וגם על מרכזי התרבות העברית באודסה, בוורשה ובווינה, וגם על "חייה הנמשכים של היידיש". כ-90 עמודי אנציקלופדיה, שהם כ-180 עמודי ספר (כ-160 עמודי ספר, בניכוי האיורים), כתב האיש בזרוע נטויה וכלי לציין בסופי מסותיו פריט ביבליוגרפי אחד לפואה, והסתפקותו בעצמו היתה צורמת פחות אלמלא רוממות הפלורליזם בגרונו:

"הופעת התרבות היהודית החדשה", הוא כותב במסת המבוא של המדור, "הולידה רצפים של התפתחויות תרבותיות הטרוגניות ביותר, שאי אפשר להגדיר אותן הגדרה נורמטיבית מלכדת", ומאחר שיש משהו מונוליטי מדי בדיבור על "תרבות יהודית" או על "ספרות יהודית", "מוטב אולי לדבר על תרבויות יהודיות חדשות, כמו שצריך לדבר גם על ספרויות יהודיות מודרניות" (שימו לב לגלישה מה"מוטב אולי" ההססני-כביכול אל ה"צריך" הפסקני), ובקיצור: "באווירתה התרבותית של תקופה זו גברה הנטייה להכרה בייחוד ובריבוי של הקולות התרבותיים השונים".

ריבוי קולות, מירון? בוא נתחיל בשניים-שלושה.